

Samlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 105 1984

Svenska Litteratursällskapet

Distribution: Almqvist & Wiksell International, Stockholm

Detta verk har digitaliserats. Bilderna av den tryckta texten har tolkats maskinellt (OCR-tolkats) för att skapa en sökbar text som ligger osynlig bakom bilden. Den maskinellt tolkade texten kan innehålla fel.

REDAKTIONSKOMMITTÉ

Göteborg: Lars Lönnroth

Lund: Louise Vinge, Ulla-Britta Lagerroth

Stockholm: Inge Jonsson, Kjell Espmark, Vivi Edström

Umeå: Magnus von Platen

Uppsala: Thure Stenström, Lars Furuland, Bengt Landgren

Redaktör: Docent Ulf Wittrock, Litteraturvetenskapliga institutionen,
Humanistiskt-Samhällsvetenskapligt Centrum, Box 513, 751 20 Uppsala

Utgiven med understöd av

Humanistisk-Samhällsvetenskapliga Forskningsrådet

Bidrag till *Samlaren* bör vara maskinskrivna med dubbla radavstånd och eventuella noter skall vara samlade i slutet av uppsatsen. Titlar och citat bör vara väl kontrollerade. Observera att korrekturändringar inte kan göras mot manuskriptet.

ISBN 91-22-00757-1 (häftad)

ISBN 91-22-00759-8 (bunden)

ISSN 0348-6133

Printed in Sweden by

Almqvist & Wiksell, Uppsala 1985

från Sartre och Camus i den svenska skönlitteraturen. I en komparatistisk avhandling av gammalt snitt skulle man här vänta att få se, hur litterärt gods från Sartre, Camus, Simone de Beauvoir och andra, som bleka gengångare gick igen hos ett antal svenska författare under tidsperioden fram till år 1950. Men så sker inte hos Stenström, som är metodiskt ytterst medveten om den komparativa metodens begränsningar. Den komparativa tankemodellens dilemma – uppmärksammas i svensk litteraturteoretisk diskussion redan av Landquist och Böök på 1910-talet – måste vara särskilt slående för den som likt Thure Stenström skolats i existentialfilosofiskt tänkande. Han formulerar dilemmat denna gång genom att ge ordet åt Werner Aspenström som en gång skriver: »Över huvud tror jag att litteraturforskare ofta överskattar betydelsen av en direkt och datumstämplad litterär påverkan, ingenting kan utlösas av ord som inte redan finns som känsla och aning och upplevelse i kroppen förberedd.»

Med fin litterär sensibilitet går Stenström i detta slutkapitel så till väga att han använder de franska existentialisternas formler och grundtankar för att genom kontraster och paralleller karakterisera ett tiotal svenska diktare som genomlevt den Sartre–Camuska epoken. Utförligast dröjer han vid Gyllensten, Ahlin, Dagerman, Eyvind Johnson och Östen Sjöstrand. I sammanhang med Sjöstrands orientering får han anledning att dra in också den danska Heretica-kretsen och de kristna varianter av existentialfilosofi som representeras av Gabriel Marcel och av Emmanuel Mounier, den franska »personalismens» talesman. Slutkapitlet, det kortaste i boken, kanske en gång tänkt som riktpunkt och mål för undersökningen, utformas alltså till en svit minimonografier.

Skulle recensenten – fortfarande från sin snävt regionala utsiktspunkt – önska porträttsviten utökad med ytterligare diktare skulle jag vädja om en plats för Hjalmar Gullberg. I akademitalet över sin nära vän har Karl Ragnar Gierow talat om Søren Kierkegaard som »en av hans ungdoms älsklingsförfattare». Han har också markerat den gullbergska poesiens situation »på bristningsgränsen mellan ytterligheter», och har fäst uppmärksamhet vid den sena dikt – »Jag gräver i mig inte för att gräva» – där Gullberg fogat in Kierkegaards namn vid sidan av Pascals i terzinens mönster. Också för Gullberg var paradoxen en grundupplevelse. En gång vid mitten av 50-talet hade jag anledning att i ett samtal med Gullberg beröra dikten *Upptakt*, inledningsdikten i samlingen *Att övervinna världen*. I mitt dåvarande handexemplar av boken antecknade jag namnen Kierkegaard och Pascal. Jag frågar mig fortfarande om den som tänkes tala i dikten inte snarast är ett Kierkegaardskt jag:

På gatan som du trampar med din häl
ej ros men törne vill jag strö för dig
förvandla dig från *menighet till själ*
och dö för dig.

I sin bok *Kristet, indiskt och antikt hos Gullberg* har Anders Palm redogjort för Gullbergs intresse för de franska existentialisterna. Sartres Flugorna tog Gullberg upp på radioteaterns repertoar samma år som dramat utkom i svensk översättning, i Camus' Myten om Sisyfos har han gjort förtreckningar och kommentarer. I Sartres och Camus verk kunde Gullberg se de antika myterna som omklädnad för nutida existentiell problematik – de bildar en

parallell till, kanske förutsättning för Gullbergs motsvarande diktning alltifrån Gudasaga. Människans situation av övergivenhet, i en värld där guden eller gudarna dragit sig tillbaka, upplevelsen av den oändliga distansen mellan gud och människa är ett annat välkänt Gullbergskt tema, med motsvarigheter hos de diktare och teologer som varierat Nietzscheformeln *Dieu est mort*.

De petitnotiser som jag strött in i denna anmälan av Thure Stenströms bok *Existentialismen i Sverige* är anteckningar i marginalen till ett verk, som kommer att hävda sig som ett av de viktigaste idéhistoriska och litteraturhistoriska arbetena i samtiden. Alla som sysslar med filosofiens, teologiens, skönlitteraturens och teaterns historia under 1900-talet kommer att kunna hämta nya kunskaper, nya uppslag och nya perspektiv från detta centralt humanistiska verk.

Carl Fehrman

René Wellek: *The Attack on Literature and Other Essays*. The Harvester Press 1982.

René Welleks nya bok *The Attack on Literature* med dess samling av studier, alla tillkomna på 1970-talet, ansluter sig till hans båda tidigare böcker *Concepts of Criticism* (1963) och *Discriminations* (1970). I ett förord förklarar Wellek med berättigad självkänsla: »In all these papers I hope my concern for clarity, coherence, and definiteness in my thinking about literature is apparent.» När Inge Jonsson i Samlaren 1965 anmälde *Concepts of Criticism* framhöll han »den språkliga klarheten och glimtarna av en kärv humor» som gör läsningen av René Welleks verk, så perspektivrika och engagerande, dessutom angenäm! Jonsson konstaterade att den engelska termen *criticism* ju slår en bekväm bro mellan litteraturforskning och seriös litteraturkritik. »I believe», deklarerar Wellek inledningsvis i sin nya essäsamling, »in literary scholarship and criticism as a rational enterprise that aims at a right interpretation of texts, at a systematic theory of literature, and at the recognition of quality and thus of rank among writers.»

A *History of Modern Criticism*, hans »big project» som Wellek själv säger, föreligger ju i fyra band; två delar är avsedda att följa, varav den förra ägnas engelsk och amerikansk *criticism* under förra hälften av 1900-talet, medan den andra – »far less advanced», som Wellek erkände i ett föredrag 1978 – skall behandla Croce, Gundolf, Curtius, Spitzer, Auerbach, Staiger, vidare bl. a. den ryska formalismen och Pragskolan. »Many gaps have to be filled. There is always the proviso: God willing.»

Inge Jonsson betecknade det som ett vid första anblicken egendomligt förhållande, »att en forskare som så entusiastiskt pläderat för ett 'perspektiviskt' studium av det litterära konstverket som sådant knappast själv har lämnat några prov på dylik verksamhet». Men Jonsson konstaterade på samma gång att René Welleks specialområde i stället är så mycket mer vidsträckt; Welleks skrifter vittnar om hans kolossala överblick över den litteraturkritiska debatten under två sekel av västerländsk historia.

Bibliography of the Writings of René Wellek, som fullföljs i *The Attack on Literature*, gäller denna gång *from 1 January 1970 to 1 January 1982*. Den är uppdelad på

Books – Theory of Literature föreligger nu översatt till åtminstone tjugotvå språk – vidare på Contributions to Books, på Articles in Periodicals, Reviews och Miscellaneous. Man frapperas av den västtyska litteraturforskningens på olika sätt – genom översättningar inte minst – manifesterade höga uppskattning av Welleks insatser. Jonsson gör f. ö. den reflexionen att det inte råder något tvivel om att Wellek har tagit starka intryck just av tysk litteraturvetenskap. Jag påminner om kapitlet om Wilhelm Dilthey i fjärde bandet av *A History of Modern Criticism*, där Wellek konkluderar: »The urgency with which he faced, in his last stage, the crisis of historicism and of emotional psychologism makes him a figure of peculiar personal poignancy and great historical significance.» I all sin nyktra matter-of-factness kan René Welleks positionsbestämningar i den nya essäsamlingen erinra litet om dessa Diltheys orienteringsförsök. Wellek känner tydligen nu på äldre dar en förpliktelse att försvara och befästa sina skansar gentemot attacker av olika slag. Han är inte ensam om den försvarsattityden. I *Harvard Magazine* (Sept.–Oct. 1982) stod att läsa en uppsats av den välkände engelskprofessorn Walter Jackson Bate, som förfäktade att litteraturstudiet hade kapsejsat. Paul de Man gick i artikeln *The return to philology* i svaromål; artikeln i fråga utgör en i raden av inlägg i *Professing literature. A symposium on the study of literature* (*The Times Literary Supplement*, Dec. 10, 1982). Paul de Man anmärker: »The crisis in the teaching of literature to which Bate alerts us is genuine enough. This does not mean, however, that his diagnosis or his remedies are valid.» Bate avvisade alla intrång från de nya teoretikerna och stämplade Jacques Derrida som förespråkaren framför andra för »a nihilistic view of literature». »One must be feeling very threatened indeed to become so aggressively defensive», reflekterar Paul de Man. René Wellek som f. ö. själv tog del i symposiet eller enkäten, kan däremot inte gärna anklagas – såsom de Man tydligen med rätta anklagar Bate – för att inte ha på allvar penetrerat de nya estetiska teorierna och doktrinerna.

Wellek är Sterling professor emeritus i Comparative Literature vid Yale University. Här höll han 1978 ett tal, *Prospect and Retrospect*, vari han berörde sina framtidsplaner – till dessa hör vidare en ny och reviderad upplaga av hans första bok, *Immanuel Kant in England* – men framför allt blickade han tillbaka på sin forskningsbana. 1922 kom han som ung student till det tjeckiska universitetet i Prag för att studera germanistik. »I must confess that I withheld full allegiance from any one of my teachers. I was quite willing to do historical and philological research» – av sin lärare August Sauer fick han f. ö. den tvivelaktiga komplimangen, berättar han, »that 'no grass can grow after Wellek'» – »but felt its limitations strongly». Med samma förlegade positivistiska forskarriktning fann sig Wellek konfronterad när han 1927 anlänt till Princeton University, där han vistades ett par år. »I realize now that I was lucky, in returning, to escape the depression years, and I thus remained unaffected by the prevailing marxism of that time.» Vid återkomsten till Prag fick han reda på att den s. k. lingvistiska cirkeln hade konstituerats och han förenade sig strax med »that splendid group». »In the Prague years I came more and more under the influence of my older colleagues at the circle and of their models, the Russian formalists. But again I

withheld full allegiance.» Wellek exemplifierar hur han i väsentliga frågor intog avvikande ståndpunkter och han påpekar också att han under samma skede läste Roman Ingardens *Das literarische Kunstwerk* (1931); hans sista i bibliografin upptagna inlägg är f. ö. *An Answer to Roman Ingarden* (1981). När Wellek 1935 blev lekturer i tjeckiska språket och litteraturen vid London University, utarbetade han uppsatsen *The Theory of Literary History*, som publicerades i sjätte volymen av *Travaux du Cercle Linguistique de Prague*. Med smärre ändringar skulle denna uppsats få tjäna som slutkapitel i *Theory of Literature*.

Hitlers invasion i Tjeckoslovakien föranledde Wellek att emigrera till USA, där han knöts till Iowa University. »At Iowa I was immediately plunged into the conflict between historical scholarship and criticism. I was deeply impressed by the New Criticism, but again I remained an outsider who had come with different preconceptions.» Ett nära samförstånd kände Wellek med Robert Penn Warren och under ömsesidig stimulans utarbetade de båda 1945–47 de flesta av kapitlen i *Theory of Literature*; »we have written a book which, so far as we know, lacks any close parallel», heter det i förordet, där frontställningen mot »older American scholarship» är markant.

I den nya samlingen har titellessän, *The Attack on Literature*, tillkommit på tröskeln till 1970-talet. René Wellek tar här upp en rad olika argumenteringar som har förts i den allt livligare debatten om »litteraturens död», men han invänder att dessa angrepp »make no distinction of quality, no aesthetic judgement». Wellek ser sig föranlåten att ge en historik över begreppet *litteratures* skiftande innebörder; »only very slow was the term narrowed down to what we today call 'imaginative literature'». I uppsatsen *Literature, Fiction, and Literariness*, urskiljer Wellek »four fields of meaning for the term 'literature'» i aktuellt språkbruk. Det finns goda skäl för studiet av »subliterary genres», av triviallitteratur, medger han, men han vill hänföra till en sfär för sig »imaginative literature in which the aesthetic function dominates». Wellek menar att man måste nöja sig med ett så allmänt kriterium; att fastställa ett speciellt litterärt språk har nämligen visat sig fruktlöst. »In discriminating among works of literature, we need a theory of value, an 'axiology', in short, criticism in the old sense of evaluation, discrimination.»

Uppsatsen *Criticism as Evaluation* rymmer en gensaga mot Erich Auerbach, som i sin recension av de två första volymerna av *A History of Modern Criticism* närmast företrädde en extrem relativism. »He and other want the critic to see himself historically, in his own limited space and time», konstaterar Wellek som i stället nära nog patetiskt deklarerar: »Logics, ethics, and, I believe, even aesthetics cry aloud against complete relativism. It would lead to a dehumanization of the arts and a paralysis of criticism.» Inge Jonsson berörde i sin recension av *Concepts of Criticism* René Welleks kända definition av det litterära konstverket som en enhet av strukturer och normsystem – »ett lika karakteristiskt som svårkonkretiserat försök att beskriva litteraturvetenskapens objekt». Wellek erkänner att man kan sätta i fråga om en högre organisation, »a tighter cohesion, necessarily constitutes greater artistic value. I believe, however, this is so in almost all cases. The multiple relations we discover in a great work of art, the implications and complexities are a measure of value. Criticism, particularly of the last fifty

years, has done much in uncovering such relationships even in apparently simple works.»

I en uppsats om den ryska formalismen för René Wellek fram den huvudinvändningen, att formalisterna valde »a technical, scientific approach to literature which may appeal to our time but ultimately would dehumanize art and destroy criticism». Som synes rymmer de sammanförda uppsatserna en del upprepningar i fråga om synpunkter och formuleringar! Den ironiska vändningen (»may appeal to our time») åsyftar givetvis olika mer eller mindre lingvistiskt präglade skolbildningar inom strukturalism och semiotik. I uppsatsen *Science, Pseudoscience, and Intuition* vänder sig Wellek mot den som han menar begränsade räckvidden i denna typ av texttolkning: »Literature is not a structured synchronic totality but an enormous, historically and locally diversified manifold.» Wellek strävar att göra de franska strukturalisterna rättvisa, och han uttalar sig erkännansamt om Barthes, Todorov och Genette. »But even these ingenious men seem to me to be engaged in an impossible enterprise based on mistaken assumptions.» Vad som begynte i en ambition att bli en vetenskap (»science») har ändat i idel godtycklighet, hävdar Wellek; »criticism, at least as it has been conceived since Aristotle, is abandoned».

Wellek attackerar aldeles särskilt Georges Poulet, Genèveskolans ledare, varvid han åberopar Leo Spitzers studie *A propos de la Vie de Marianne* (1959). Poulet och hans krets har också fått lärjungar i de anglosaxiska länderna, konstaterar Wellek, och såsom anteciperande Poulet betecknas han G. Wilson Knight med *The Wheel of Fire* (1930). Överhuvud är varje uppsats i René Welleks bok fylld av information, historiska aperçuer och distinkt formulerade reflexioner. Också de psykoanalytiska och mytiska tolkningsmetoderna får passera revy. De s.k. »mythic-critics» i USA stod för en radikal förkastelse av *New Criticism*, erinrar Wellek som gycklar med detta ständigt parata myttänkande: »Huck Finn floating down the Mississippi with Jim is a myth.» Wellek framhåller visserligen att Northrop Fryes och hans efterföljares »myth criticism» befrämjat »a return to the 'content' of literature, to its general human meaning». Men hans kritik går alltså ut på att myt och symbol har blivit så vaga och vida termer att alla distinktioner utplånas.

René Wellek erkänner att »excess of empirism» särskilt tycks vara »the danger of the English» men menar att man också kan se denna avoghet mot teoretiserandet som en försvarsposition i nuläget. Han säger sig emellertid inte kunna dela J. H. Richards optimistiska credo att värderingsproblemet nästan alltid löser sig självt; »the erosion of values has gone too far, the argument for relativism has become rampant». René Wellek ställer in sig i ledet i en engelsk kritisk tradition, »with its array of poet-critics». I sin uppsats *American Criticism of the Sixties* (1972), tar Wellek som utgångspunkt Stanley Edgar Hymans desavouering i *Kenyon Review* 1966 av sin profetia i *The Armed Vision* (1948) att en storhetstid för den nya kritiken nu förestod; tvärtom hade denna redan spelat ut sin roll och förhoppningarna hade inte infriats, framhöll Hyman. Welleks uppsats, som närmast utgör en forskningsöversikt, poängterar tvärtom »the brilliance, subtlety, and ingenuity of much recent American criticism». Man kan se detta som en solidaritetsförklaring från denne tjeck i förskingringen. Sedan den berörda uppsatsen skrevs har det

emellertid gått ett decennium och Wellek förhåller sig som vi sett betydligt mer kritisk till nuläget med dess »proliferation of theories» i USA, »a bewildering succession of diverse theories increasingly under the influence of traditional developments». (Citatet från *Respect for tradition*, René Welleks bidrag till *Professing literature*, TLS, Dec. 10, 1982.)

Ulf Wittrock

Inge Jonsson: *I symbolens hus. Nio kapitel litterär begreppshistoria*. P. A. Norstedt & Söners Förlag. Sthlm 1983.

»Vi drifva för mycket väsen med allegori och symbolik», säger kyrkoherden herr Sven i Viktor Rydbergs *Vapensmeden*. Inge Jonsson anför de orden på sista sidan i sin bok *I symbolens hus*, med lätt självironi och kanske ett uns resignation. Ty i detta arbete har han just presenterat »Nio kapitel om symbol, allegori och metafor», som det heter på bokomslaget, eller »Nio kapitel litterär begreppshistoria», som underrubriken lyder på titelbladet.

Efter studiet av Inge Jonssons överväldigande dokumentation har läsaren fått fullt klart för sig, varför det under århundraden och årtusenden har gjorts så mycket väsen av allegori och symbolik – inte minst på sistone. Det rör sig om begrepp som har intagit en central plats i ideernas historia, och då inte bara på ett snävt estetiskt plan utan i ett långt vidare perspektiv, som vägvisare in mot en tolkning av hela vår tillvaro.

De nio kronologiskt upplagda kapitlen bjuder på en fascinerande färd. De många tänkare och forskare som får komma till tals under vägen, är inte sällan svårtillgängliga för den genomsnittlige litteraturvetaren. Man är därför tacksam för en vägvisare med Inge Jonssons insikt och överblick. Hans behärskning av ämnet i alla dess aspekter sätter honom också i stånd att se det på lagom distans och i fågelperspektiv. Det gör läsningen av boken till ett intellektuellt äventyr.

Framställningen börjar som sig bör med »De klassiska fundamenten» (7–24), bl. a. med en diskussion av innebörden och bruket av det grekiska ursprungsordet *symbolon* med motsvarande verb *symballein* 'kasta tillsammans, sammanföra'. Inget tyder på att ordet i den klassiska antiken ännu hade någon estetisk tillämpning; symbolbegreppet har inte »sitt ursprung i den poetiska eller retoriska traditionen». Hos de grekiska kyrkofäderna kom det att ange »en figuralrelation mellan en gammaltestamentlig profetia och dess uppfyllelse i det nya testamentet».

Vi får en erinran om att både Pythagoras och Platon hade vistats i Egypten som lärjungar till de hieroglyfniska prästerna där. Både den pythagoreiska talmystiken och hieroglyferna skulle komma att få en renässans i 1400-talets återupptäckt av antiken – som en fond av hemlig visdom, uttryckt i tecken och symboler. Men framför allt lade Platons idélära »den idéhistoriska grunden till all senare diskussion om symbolbegreppet».

Termen *allegori* skulle länge komma att dominera över *symbol* som beteckning för den djupare aspekten av litteraturen, utöver och bortom den rent mimetiska. Det gäller i hög grad »Medeltidens allegores, allegori och symbolism» (25–45). »Den kanoniska formuleringen» för alle-